

posobie / E. A. Strebeleva, A. L. Venger, E. A. Ekzhanova i dr. ; pod red. E. A. Strebelevoy. - M.: Akademiya, 2002. - 312 s. **9. Spetsialnaya pedagogika: Uchebnoe posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / L. I. Aksenova, B. A. Arhipov, L. I. Belyakova i dr.; pod. red. N. M. Nazarovoy. - 4-e izd., ster. - M.: Akademiya, 2005. 10. Formuvannya gotovnosti pedagogichnih pratsivnikiv do roboti z ditmi z osoblivimi potrebami v umovah inklyuzivnogo navchannya : tematichnii zbirnik prats / uporyad. A. A. Volosyuk, N. A. Basaraba, S. S. Kozlovska; za zag. redaktsieyu A. O. Lavrenchuka. – Rivne : ROIPPO, 2014. – 343 s. (s.65 – 66)**

Received 11.09.2016
Reviewed 26.10.2016
Accepted 29.11.2016

УДК 370.1 – 058,89

О.М. Ткач
oxana77tkach@ukr.net

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ СЛІВ

Відомості про автора: Ткач Оксана, кандидат педагогічних наук, викладач Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. Email: oxana77tkach@ukr.net

Details author: Oksana Tkach, Ph.D., Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilsky, Ukraine. Email: oxana77tkach@ukr.net

Ткач О.М. Характеристика методів дослідження механізмів формування семантичних полів слів. У статті охарактеризовані основні методи дослідження семантичних полів слів, що використовуються в наукових роботах мовознавців, психологів та психолінгвістів. Зокрема, розкрито сутність описового, контекстуального та дистрибутивного методів та особливості їх застосування при аналізі великих масивів інформації. Для вивчення значеннєвого компоненту як окремих слів так і розгорнутих висловлювань, запропоноване використання контекстуального та статистичного методів аналізу. Також наголошується на важливості використання психолінгвістичних методів для аналізу впливу окремих суб'єктивних та об'єктивних факторів, використання довільних або

цілеспрямованих мовних стимулів для вивчення мовленнєвих реакцій дитини. Подане обґрунтування використання цих методів для кількісного і якісного аналізу семантичних зв'язків, що характеризують взаємодію компонентів семантичного поля на фонологічному, морфологічному, словотворчому, лексичному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: семантичне поле, зв'язки семантичного поля, опис, контекстуальний та дистрибутивний аналіз, статистичний та компонентний аналіз, асоціативний експеримент, семантичний диференціал.

Ткач О.М. Характеристика методов исследования механизмов формирования семантических полей слов. В статье охарактеризованы основные методы исследования семантических полей слов, используемых в научных трудах лингвистов, психологов и психолингвистов. В частности, раскрыта сущность описательного, контекстуального и дистрибутивного методов и особенности их применения при анализе больших массивов информации. Для изучения смыслового компонента как отдельных слов так и развернутых высказываний, предложено использование контекстуально и статистического методов анализа. Также отмечается важность использования психолингвистических методов для анализа влияния отдельных субъективных и объективных факторов, использование произвольных или целенаправленных речевых стимулов для изучения речевых реакций ребенка. Представлено обоснование использования этих методов для количественного и качественного анализа семантических связей, характеризующих взаимодействие компонентов семантического поля на фонологическом, морфологическом, словообразовательном, лексическом и синтаксическом уровнях.

Ключевые слова: семантическое поле, связи семантического поля, описание, контекстуально и дистрибуция, статистический и компонентный анализ, ассоциативный эксперимент, семантический дифференциал.

Tkach O. Characterization methods of research of mechanisms of formation of semantic fields of words. The article described the main methods of semantic fields of words used in scientific work of linguists, psychologists and psycholinhvistiv. In particular, the essence descriptive, contextual and distributive methods and features of their application in the analysis of large volumes of information. To study the semantic component of individual words and detailed statements, proposed use contextual and statistical analysis methods. The importance of the use of psycholinguistic methods to identify the effect of subjective and objective factors, the use of random or targeted incentives to study language and speech reactions child. Posted justification for the use of these methods for quantitative and qualitative analysis of semantic relationships that characterize the

interaction of the components of the semantic field on phonological, morphological, word-formation, lexical and syntactic levels.

Key words: semantic field, semantic field of communications, description, contextual and distributive analysis, statistical and component analysis, associative experiment semantic differential.

Дослідниками у галузі лінгвістики, психолінгвістики та нейропсихології були запропоновані різні методи вивчення семантичних полів слів. У дослідженнях мовознавців та лінгвістів використовується кількісна та якісна характеристика лексичного та граматичного складу висловлювань. Зокрема, це описовий метод та метод контекстуального і дистрибутивного аналізу, статистичний та дистрибутивно-статистичний аналіз. За їх допомогою підраховується частота поєднань самостійних та службових частин мови при складанні опису чи розповіді про окремий предмет, явище або подію. Методи, що використовуються для якісної характеристики семантичних зв'язків, визначають відносини, способи поєднання, характеризують взаємодію компонентів семантичного поля на фонологічному, морфологічному, словотворчому, лексичному та синтаксичному рівнях і представлені зв'язками парадигматичного, синтагматичного та епідигматичного типів. Обґрунтування та опис методів зустрічаються у працях М.Звягинцева, А.Шайкевича, В.Порцига, В.Московича та інших науковців.

Описовий метод – один із найбільш поширених у науковій практиці, що вивчає факти, предмети і явища мовного оточення людини. З його допомогою можна отримати як кількісну, так і якісну характеристику мовленнєвих явищ. До того ж, він служить підставою для подальшого застосування у дослідженнях інших методів.

Основними компонентами описового методу є спостереження, узагальнення, інтерпретація та класифікація отриманих результатів для якомога точнішого опису всіх мовленнєвих явищ і взаємодій. Його часто використовують для кількісної інтерпретації висловлювань (яка кількість іменників, дієслів та інших частин мови була використана у розповіді).

Описовий метод часто використовується для тлумачення значення як окремо взятого слова, так і найбільш поширених прикладів його використання. Парадигматичний аспект значення слова розглядається за допомогою синонімів, антонімів, гіпонімів, слів тієї ж тематичної групи, до якої входить обумовлена лексема. Синтагматичний аспект значення реалізується у вигляді типових словосполучень, що містяться в словниковій статті. Епідигматичний аспект значення розкривається у цитатах із класичних творів найбільш видатних представників даної мови. Особливо часто мовознавці досліджують джерело значення окремого слова чи його похідних, розкриваючи і описуючи денотативний (ситуативний) і

сигніфікативний (загальне – словникове значення) аспекти значення.

Метод контекстуального аналізу відноситься до якісних методів дослідження і застосовується для вивчення дітей і дорослих (В.Порциг, О.Духачек, Е.Оксалар, К.Ройнінг та ін.). Цей метод заснований на необхідності вивчення слів у їх відношеннях з іншими словами в тексті. Семантичні явища вивчаються за допомогою порівняння, як правило, разом з формою вираження. У наукових працях посилання на цей метод зустрічаються досить часто. Це обумовлюється тим, що у процесі дослідження є можливість розгляду значення кожного окремого слова та досить легко прослідкувати його модифікації у залежності від місця у тексті, його ключової чи допоміжної ролі, відношення об'єктів чи суб'єктів висловлювання та частоти їх використання. На думку В.Звягенцева, особливої актуальності цей метод набуває при вивченні слів іншомовного походження, узагальнюючих термінів та слів-понять.

У лінгвістиці та психолінгвістиці часто застосовують також **метод дистрибутивного аналізу**, який ґрунтується на вивченні сукупності оточуючих факторів, у яких елемент може зустрічатися, і їх протиставлення до умов, у яких він зустрічатися не може чи трапляється у край рідко. Цей метод передбачає кількісний аналіз слів у тексті і дає можливість визначити семантичне ядро (найбільш часто вживані слова з повторюваними зв'язками) і периферію семантичного поля. Цей метод є найбільш інформативним при дослідженні великих текстів, і чим більшою є кількість слів у тексті, тим надійнішими будуть результати.

Зміни та модифікації, внесені до застосування цього методу В.Сомерсом, дають можливість з його допомогою досліджувати і якісні зміни у словнику дітей та дорослих різних вікових категорій і сфер професійної діяльності.

А.Шайкевич розглядає **дистрибутивно-статистичний аналіз** у семантиці в цілому і конкретно у лексичній семантиці. Дистрибутивно-статистичний аналіз спрямований на кількісний опис мовних явищ, спирається лише на розподіл (дистрибуцію) заданих елементів у тексті. Мовознавці використовують цей метод з метою аналізу та формального опису як складових мови в цілому, так і окремих мовленнєвих систем. У дистрибутивно-статистичному аналізі результати оформляються у вигляді таблиць або карт. Семантичні карти зберігають індивідуальність відповідних текстів та передбачають відсів випадковостей. Із допомогою дистрибутивно-статистичного аналізу можна дослідити перерозподіл семантичних центрів під час перебудови семантичних полів, збільшення та зменшення напруги всередині поля.

Метод компонентного аналізу розроблено М. Трубецьким під час вивчення фонем, і в силу своєї ефективності та універсальності він поширився на дослідження граматичних, а потім і лексичних значень.

Сутність і призначення методу компонентного аналізу зводиться до того, що в сукупності досліджуваних мовних одиниць виділяються ті ознаки, за допомогою яких одні одиниці різняться між собою, інші, навпаки, об'єднуються в групи або класи. Інакше кажучи, опис фактів здійснюється набором ознак, що входять до їх плану змісту.

У наукових дослідженнях М.Логінова, Н.Крупіциної зроблена спроба з використанням цього методу дослідити якісні властивості окремих морфологічних частин слова та показати кількість використаних морфологічних компонентів на вибірці текстів, що складаються з 3-4 речень і написані у різних стилях. Цей метод дозволяє оцінити вплив на зміст повідомлення як диференційних, так і інтегративних ознак кожного слова на матеріалі протиставлення чи об'єднання окремих ознак.

На матеріалі слів-понять метод компонентного аналізу вперше застосований Р.Мошак для опису узагальнюючої категорії. Дослідження Р.Якобсона свідчать про те, що такі мовні одиниці, як слова, можуть досліджуватися за допомогою компонентного аналізу окремо і лексичними групами. Опис лексичних груп будується шляхом виділення у змісті компонентів, за допомогою яких одні слова в групі диференціюються між собою, інші – ототожнюються. Опис значень окремих слів ґрунтується на прихованому протиставленні їх іншим словами, у результаті чого виділяється ціла сукупність семантичних компонентів (значень).

Статистичний метод використав В.Москович при описі поля кольороутворення. Визначення зв'язку між двома словами (прикметниками) проводилося дослідником шляхом виконання ряду обчислень: підраховувалася ймовірність утворення кожного прикметника кольору, математична ймовірність виникнення у мовленні суб'єкта кожного прикметника кольору з кожним іменником і т.д., і, нарешті, вираховувався коефіцієнт кореляції кожної пари прикметників кольору.

Велика кількість методів, що застосовуються для кількісної та якісної характеристики семантичних полів, дає можливість якомога повніше дослідити місце кожного конкретного слова у повідомленні, його зв'язок з іншими словами, зміну значення слова відповідно до його місця в тексті та морфологічних компонентів, через які воно пов'язане з іншими словами. Кількісний підрахунок частоти використання кожного слова та його слівформ у передачі інформації дає можливість точніше визначити його значення (конкретне, ситуативно зумовлене, визначене у тлумачних, етимологічних та семасіологічних словниках).

Однак, ці методи не дають уявлення про відношення мовця до ситуації, зміну значення слова при його використанні різними носіями мовлення, різними етнічними групами та у різних ситуаціях.

Для всебічного вивчення семантичних полів слів доцільно

поєднувати мовознавчі методи з психолінгвістичними, до яких останнім часом виявляють значний інтерес як мовознавці, так і корекційні педагоги, психологи та психолінгвісти. Суть полягає в тому, що з їх допомогою передбачається обробка й аналіз тих мовних фактів, які можна отримати від носіїв мови, у результаті спеціально організованих експериментів.

О.Лурія, Ч.Осгуд, О.Виноградова, Д.Калмикова проводили дослідження мовленнєвої системи за допомогою психолінгвістичних методів. Застосовуючи різні підходи до вирішення поставлених завдань, вони використовували фізіологічні та психологічні реакції організму людини на словесні подразники, вивчали типи їх поєднань, кількісні характеристики, використання різних типів семантичних зв'язків, межі між семантичними групами слів, їх ядрами та периферіями.

За допомогою цих методів розкриваються логічні, послідовні зв'язки між сутністю і явищем, статистичні, сталі та нежорсткі зв'язки між формою вираження і сутністю явища. Досліджуючи семантичне поле, науковці протягом уже майже двох століть вдосконалюють критерії аналізу мовленнєвих явищ з метою встановлення системного характеру парадигматичних, синтагматичних та епідигматичних зв'язків слів.

Психолінгвістичні методи вивчення семантики неоднорідні. Усю безліч їх різновидів можна об'єднати у два основних типи: дослідження фізіологічних реакцій організму людини у процесі його мовленнєвої діяльності (відтворення або сприймання) і аналіз мовних реакцій і оцінок мовних явищ досліджуваними при впливі на них довільних або цілеспрямованих мовних стимулів.

Сутність першого типу методів зводиться до того, що фахівці розкривають смислові зв'язки між мовними одиницями за допомогою реєстрації змін фізіологічних реакцій людського організму на ті чи інші мовні стимули, пропоновані піддослідним (зміна частоти пульсу, розширення зіниць, судинні реакції шкіри та ін.). У результаті об'єктивного спостереження за реакціями організму у відповідь на запропоновані людині слова-стимули розкривається системний характер лексики з семантичної точки зору, принцип її організації в людській свідомості та ін. Одна з таких методик розроблена О. Лурією. У випробуваного виробляється фізіологічна реакція на певне слово, семантичні зв'язки якого з іншими словами потрібно встановити: спочатку людині повідомляється слово, а його наступне звучання супроводжується подразненням шкіри випробуваного слабким електричним струмом. У результаті повторення цієї процедури, у досліджуваного при подальшому сприйманні даного слова реєструється за допомогою спеціальних приладів розширення шкірних судин і без супроводу слова електричним струмом. Потім

випробуваному пред'являються інші слова, що тематично пов'язані з розглянутим, або слова, семантичні зв'язки яких зі словом-стимулом потрібно встановити. При цьому виявляється, що семантично пов'язані з заданим словом лексичні одиниці також викликають розширення шкірних судин випробуваного, причому чим сильніший семантичний зв'язок вихідного слова з іншим словом, тим виразніша реакція. Ця обставина дозволяє визначити ступінь смислового зв'язку слів, що допомагає, у свою чергу, розкривати семантичну структуру лексичної групи. Слова, не пов'язані за змістом зі словом-стимулом, подібної фізіологічної реакції у випробуваного не викликають.

Організація експериментів, аналогічних описуваному, являє собою складну процедуру, що вимагає спеціальної підготовки як з боку дослідників, так і з боку випробовуваних, використання технічних засобів, клінічних умов проведення дослідів і т.д., що, по-перше, не сприяє широкому поширенню подібних прийомів, і по-друге, оскільки ці умови є штучно створеними, вони не відображають реальної картини взаємодії слів. Тому мовознавці вважають за краще використовувати психолінгвістичні методи іншого типу, зокрема аналіз асоціацій у випробуваного зі словами-стимулами.

Психолінгвістичні методи, засновані на аналізі словесних асоціацій випробовуваних, відносяться до асоціативних експериментів, серед яких розрізняють два види: вільні і спрямовані. При вільному асоціативному експерименті досліджувані дають відповіді залежно від установки і мети дослідження на слово-стимул або одним першим словом, що прийшло на думку, або ж цілим рядом слів, що спливають в їхній свідомості протягом певного відрізка часу (часто однієї хвилини). Відповіді піддослідних реєструються, обробляються і зводяться до переліку, де, як правило, розташовуються по частоті, тобто чим частішими є реакції певними словами, тим ближче вони поміщаються до слова-стимулу (отже, є складовими його семантичного ядра). Усі виявлені в результаті експериментів лексичні одиниці, пов'язані у свідомості досліджуваних зі словом-стимулом, утворюють асоціативне поле, потужність якого визначається кількістю елементів, що входять до його складу. Семантичний характер зв'язку цих слів зі словом-стимулом може бути найрізноманітнішим (синтагматичним, парадигматичним чи епідигматичним).

Спрямований асоціативний експеримент застосовується для отримання на слово-стимул певних семантичних зв'язків (синонімічних, антонімічних, фразеологічних і т.д.). Результати експерименту обробляються і, залежно від його мети, дослідник визначає ланцюжок асоціацій до заданого слова. Сила семантичних зв'язків визначається у цих випадках частотою поєднання слівреакцій зі словами-стимулами: чим частіше зустрічаються слова, тим сильніший між ними семантичний зв'язок.

За допомогою асоціацій визначається також семантичний обсяг слів. Чим більше асоціацій викликає дане слово, тим більшою вважається його смислова наповненість. Дослідження у цій галузі проводилися як вітчизняними, так і американськими психологами та психолінгвістами (Т.Ахутіна, М.Пилаєва, Г.Норд, Л.Оусон).

Останнім часом досить часто для обробки кількісних і якісних характеристик семантичного поля використовують сегментарні колові та ступінчасті діаграми.

Для аналізу лексичних значень застосовуються не тільки асоціативні експерименти, а й інші педагогічні та психологічні методики. Наприклад, випробовуваним пропонується вкласти у речення з пропущеним членом відсутнє слово (зазвичай вставляються слова, пов'язані між собою за значенням, що дає можливість виявити смислову спільність використовуваних піддослідними слів), замінити одне слово в реченні іншим, визначити по контексту значення незнайомого або спеціально вигаданого слова (квазіслова), знайти внутрішню форму слова, дати запропонованому символу або малюнку найменування, визначити запропоноване слово прикметником і т.д.

Не дивлячись на різноманіття методів дослідження семантичних полів слів, їх різновиди та модифікації все ж у більшості є вузько направленими. Вони дають кількісну або якісну характеристику окремих мовленнєвих явищ, а під час їх використання дуже важко уникнути суб'єктивних факторів зовнішнього та внутрішнього впливу. Для створення повноцінного уявлення про механізми, які задіяні у формуванні семантичних полів, на нашу думку, доцільно поєднати у діагностичній методиці кілька методів, що дозволять дати їм кількісну та якісну характеристику, прослідкувати основні тенденції взаємодії різних семантичних полів, їх взаємопроникнення.

Отож, відповідно до мети нашого дослідження та з урахуванням вікових нормативів розвитку дітей з ТПМ, для вивчення семантичних полів слів були використані описовий, компонентний, кластерний та дистрибутивно-статистичний методи.

Список використаних джерел

1. **Апресян Ю.Д.** Исследования по семантике и лексикографии. /Апресян Юрий Дириникович/ М.: Языки славянских культур, 2009. –С. 462-568.
2. **Безкоровайная Г.Т.** Теория семантического поля: методы исследования /Безкоровайная Галина Тимофеевна/. СПб.: «Языкознание», 2012. – С.196-214.
3. **Левицкий В. В.** Семасиология / В. В. Левицкий. – Вінниця, НОВАКНИГА, 2006. – 512 с.
4. **Москович В.А.** Методы исследования семантических связей в семасиологии /Москович Вольф Абрамович/ М.: РУДН, 2007. – С.94-153.
5. **Петренко В.Ф.** Основы психосемантики / Виктор Фёдорович Петренко. –2-е изд., доп.– СПб.: Питер, 2005. – 480с.
6. **Плющ М. Я.** Проблема відокремлення і відокремлених компонентів

речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти): навчальний посібник / Марія Якимівна Плющ. - К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.

References

1. **Apresyan Yu.D.** Y`ssledovany`ya po semanty`ke y`leksy`kografy`y`. /Aprasyan Yury`j Dy`ry`ny`kovy`ch/ М.: Языку`slavyansky`x kul`tur, 2009. – S. 462-568.
2. **Bezkorovajnaya G.T.** Teory`ya semanty`cheskogo polya: metody` y`ssledovany`ya /Bezkorovajnaya Galy`na Ty`mofeevna/. Spb.: «Языкознаны`е», 2012. – S.196-214.
3. **Levy`czky`j V. V.** Semasy`ologiya / V. V. Levy`czky`j. – Vinny`cya, NOVA KNY`GA, 2006. – 512 s.
4. **Moskovy`ch V.A.** Metody` y`ssledovany`ya semanty`chesky`x svyazej v semaseology`y` /Moskovy`ch Vol`f Abramovy`ch/ М.: RUDN, 2007. – S.94-153.
5. **Petrenko V.F.** Основы psy`xosemanty`ky` / Vy`ktor Fëdorovy`ch Petrenko. – 2-e y`zd., dop.–SPb.: Py`ter, 2005. – 480s.
6. **Plyushh M. Ya.** Problema vidokremlennya i vidokremleny`x komponentiv rechennya (semanty`ko-sy`ntaksy`chny`j i komunikaty`vny`j aspekty`): navchal`ny`j posibny`k / Mariya Yaky`mivna Plyushh. - К.: Vy`d-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2010. – 92 s.

Received 11.09.2016

Reviewed 26.10.2016

Accepted 29.11.2016

УДК: 376-056.36.373.3.51

О.І. Утьосова
elena-utiosova88@mail.ru

СКЛАДНОЩІ ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ В УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОМІРНИМ СТУПЕНЕМ РОЗУМОВОЇ ВІДСТАЛОСТІ

Відомості про автора: Утьосова Олена, голова Закарпатської обласної психолого-медико-педагогічної консультації, аспірант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. E-mail: duzopmpk@gmail.com.

Contact: Utyosova Olena, the head of the State Institution “Transcarpathian regional psychological-medical-pedagogical consultation”, graduate student of Kamyanets-Podilsk National university named after Ivan Ohienko. E-mail: duzopmpk@gmail.com.